

כוונת משמיע בשופר וכוונת מוציא בברכות

ראשי פרקים.

1. היחס בין כוונת משמיע לבין "מצוות צריכות כוונה".
2. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מדין "שומע כעונה".
3. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מדיני כוונה.
4. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מגדרי מצוות שופר.

1. היחס בין כוונת משמיע לבין "מצוות צריכות כוונה".

מקור דין כוונת משמיע בתקיעת שופר מצינו בגמ' בראש השנה דף כ"ח ע"ב, בסיפור המעשה של ר' זירא, וז"ל הגמ':

"אמר ליה ר' זירא לשמעיה: איכוון ותקע לי, אלמא קסבר – משמיע בעי כוונה. מיתבי – היה עובר אחורי בית הכנסת, או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה: אם כוון לבו – יצא, ואם לאו – לא יצא. וכי כוון לבו מאי הוי, היאך לא קא מכוין אדעתא דידיה? הכא בשליח ציבור עסקינן דדעתיה אכוליה עלמא. ת"ש: נתכוון שומע ולא נתכוון משמיע, נתכוון משמיע ולא נתכוון שומע – לא יצא, עד שיתכוון שומע ומשמיע. קתני משמיע דומיא דשומע – מה שומע שומע לעצמו, אף משמיע משמיע לעצמו, וקתני לא יצא (עיין דקדוקי סופרים עוד גירסאות). תנאי היא, דתנאי: שומע שומע לעצמו, ומשמיע משמיע לפי דרכו. אמר רבי יוסי: בד"א – בשליח ציבור, אבל ביחיד – לא יצא עד שיתכוין שומע ומשמיע".

את סיפור המעשה של ר' זירא מקדים דיון בדין מצוות צריכות כוונה. בתחילה (דף כ"ח ע"א) מובא דין אכילת מצה ללא כוונה, לאחר מכן נידונים דברי רבא הטוען שאין צורך בכוונה בתקיעת שופר, ובע"ב מסיקה הגמרא "אלמא קסבר רבא – מצוות אין צריכות כוונה". על המסקנה בדברי רבא דנה הגמרא, ומסקנתה: "אלא אמר רבא: לצאת לא בעי כוונה, לעבור בזמנו לא בעי כוונה, שלא בזמנו בעי כוונה". אחרי סיום הדיון בדברי רבא מובא סיפור המעשה של ר' זירא.

אפשר להעלות שלוש דרכים עיקריות בביאור המעשה של ר' זירא:

א. ר' זירא מצריך כוונת משמיע ושומע, כדין מדיני "מצוות צריכות כונה" וחולק על דברי רבא. ראיה לדרך זו, שהרי הגמ' מזהה את שיטת ר' זירא עם שיטת ר' יוסי, והגמ' בפסחים¹ אומרת במפורש שר' יוסי סובר שמצוות צריכות כוונה. הרא"ש²,

1. דף קי"ד ע"ב.
2. תוס' רא"ש על אתר: "...פריב"א דפליג ארבה ואית ליה מצוות צריכות כונה כיון דמשמיע בעי כונה

- הרז"ה³ והריטב"א⁴ נקטו בדרך זו.
- ב. דין כוונת שומע ומשמיע אינו נובע מדין "מצוות צריכות כוונה", אלא מדיני מצוות שמיעת שופר.
- ג. דין כוונת משמיע נובע מדיני "שומע כעונה".

הנ"מ בין התפיסות השונות יכולות להיות בשני תחומים:

- א. בהיקף הדין – האם יש צורך בכוונת מוציא בשאר התחומים מלבד שופר, במקרה שאדם רוצה לצאת על ידי חבירו. אם הצורך בכוונת המשמיע נובע מדין "מצוות צריכות כוונה", או מדין "שומע כעונה" – הוא הדין בכל התחומים. ברם, אם נובע הוא מגדרי מצוות שופר בשאר התחומים אין צורך בכוונת משמיע.
- ב. בתוכן הכוונה של המשמיע. אם הצורך בכוונת המשמיע נובע מדיני כוונה, יש צורך להתכוון להוציא את השני, ברם, אם נובע הוא מדין "שומע כעונה", מספיק שהמשמיע יתכוון לדבר או לתקוע עבור השני.

לפני שניגש לבירור הצורך בכוונת משמיע, נביא את שיטת הרשב"א בדעת הר"ף, האומר במפורש שאין זיקה בין שאלת "מצוות צריכות כוונה" לבין כוונת המשמיע, וז"ל הרשב"א: אמר ליה ר' זירא לשמעיא איכוון ותקע לי. הרב אלפסי ז"ל כתב הא דר' זירא, ואע"ג דקיימא לן כרבה ורבא וכדשלחו ליה לאבוה דשמואל וכרב אשי דכולהו סבירא להו מצות אין צריכות כונה, הא דר' זירא לא פליגא אהנך אמוראי, דלא אמר ר' זירא איכוון למצוה ותקע לי אלא איכוון להשמיעני קול שופר בעלמא וכן נראה מלשון הרב ז"ל שכתב בהלכות". בהמשך דבריו מביא הרשב"א את דברי בעל ה"מאור" שהקשה על הר"ף. מדברי הרשב"א בדעת הר"ף ברור שהצורך בכוונת המשמיע אינו נובע מדיני כוונה, ברם, לא מבואר מה היא הסיבה בגינה יש צורך בכוונה "להשמיעני קול שופר בעלמא". ועיין עוד ברי"ף גיאת עמוד ל"ז תשובת רב האי גאון⁵.

אם הצורך בכוונת המשמיע נובע מדיני כוונה במצוות – יש צורך לברר מדוע צריך את כוונת המשמיע.

אם דין כוונה נובע מגדרי מצות תקיעת שופר – צריך לברר מה הוא הגדר המחייב כוונת משמיע.

אם דין כוונת משמיע נובע מדין "שומע כעונה" – יש צורך לברר את הדין על פי הבנת אופי דין "שומע כעונה".

כ"ש לעצמו, ובדומה לכך בפסקיו: "אע"ג דרבה ורבא והנך דשלחו לאבוה דשמואל סברי דמצות אינו צריכות כונה הלכתא כר' זירא...".

3. "לפום סוגיא דשמעתא מתחוררא כרבא דאמר לצאת לא בעי כוונה... וליתא לדר' זירא דאמר לשמעיה איכוון ותקע לי".

4. "א"ל ר' זירא לשמעיה איכוון ותקע לי לצרכי משמע. וי"מ ותקע להוציאני. אבל י"מ התכוון להשמיעני. וקמא עיקר, דהא אוקימנא לר' זירא כר' יוסי, ור"י ס"ל בפסחים דמצות צריכות כוונה".

5. עיין בספר "זכרון תרועה" עמוד 185 שבאר את ההבדל בין שיטת רב האי גאון לרשב"א.

2. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מדין "שומע כעונה".

החזו"א (או"ח סימן כ"ט) חוקר בדין "שומע כעונה": "אי פירושו שיוצא במעשה השמיעה לחוד, או שמתייחס אליו גם הדיבור של המשמיע על ידי שמיעה, ויוצא יד"ח בשיתוף השמיעה והדיבור של חבריו". התזו"א (שם) נוקט בדרך השניה, ורואה את כוונת המשמיע והשומע כמקשרת את הדיבור או הקול של המשמיע עם השומע, מלבד זאת, הוא מנתק את דין כוונת המשמיע מדין "מצוות צריכות כוונה" (עיין שם בבהירות ובהרחבה). אולם, יש מקום לדון באריכות בגדר "שומע כעונה", ואכמ"ל.

3. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מדיני כוונה.

לכאורה, גם אם פוסקים ש"מצוות צריכות כוונה", עדיין יש לשאול מדוע יש צורך בכוונת המשמיע להוציא את השומע, ומדוע לא מסתפקים בכך שהמשמיע מתכוון להוציא את עצמו. אכן, כך מבאר הרמב"ן ב"מלחמות ה'" בדעת ת"ק החולק על ר' יוסי. מחלוקתו עם ר' יוסי היא רק בשאלה: האם יש צורך בכוונת המשמיע, אבל מודה הוא לר' יוסי שמצוות צריכות כוונה, וז"ל הרמב"ן: "דאילו ת"ק דתקיעות לא פליג אלא במשמיע, הא בכוונת תקיעה מודה מדלא איפלגו בתרת". יש להעיר שהרו"ה, הריטב"א⁶ והרי"ף גיאת (עמוד ל"ז) חולקים על הרמב"ן, ומבארים שת"ק חולק על ר' יוסי וסובר שמצוות אינן צריכות כוונה.

הצורך בכוונת המשמיע נאמר רק למ"ד "מצוות צריכות כוונה". לדעתו, ללא כוונת המשמיע אין לדיבור או לקול השופר חלות שם של חפצא של מצווה ביחס לשומע, בניגוד למ"ד "מצוות אינן צריכות כוונה", שלדעתו יש לדיבור או לקול חלות שם של חפצא של דיבור או תקיעה גם ללא כוונה.

את מחלוקת ת"ק ור' יוסי, לפי הרמב"ן באר הרב שיל"ת בספרו "זכרון תרועה"⁷: "ת"ק ור"י נתלקו בשאלה האם הדין מצוות צריכות כוונה פירושו שצריך כוונה לשם המצוה סתם, או פירושו שצריך כוונה לשם מצוותו של היוצא. כלומר, האם הכוונה מתייחסת רק למעשה, ותפקידה להפקיע את המעשה מהיות מעשה חול ולהכניס בו את התוכן של המצוה, או שהתפקיד הזה הוא בעל תכונה אישית: להכניס במעשה תוכן של מצווה השייך לעבודת ה' של פלוני היוצא בה".

אלא שכל הנ"ל, הן בהסבר החזו"א והן בהסבר הדין על פי "מצוות צריכות כוונה", מובן היטב אם מצוות שופר היא התקיעה, אולם, אם מצוות שופר אינה אלא השמיעה, כפי שמפורש ברמב"ם⁸, לא מובן מדוע יש צורך בכוונת משמיע.

6. כריטב"א וברז"ה הדברים אינם הכרחיים מכיון שיכול להיות שכונתם לרבנן דר' יוסי בפסחים ולא לת"ק בראש השנה, אולם כרי"ף גיאת הדברים הכרחיים – "זכרון תרועה" עמוד 180.

7. שם עמוד 180 ועיין שם הערה 2.

8. הרמב"ם במנין המצוות בתחילת הלכות שופר מגדיר את המצוה: "לשמוע קול שופר באחד בתשרי", וכן פותח את תחילת הלכות שופר: "מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה". וכן בספר המצוות מצות עשה ק"ע: "שצינו לשמוע קול שופר ביום ראשון מתשרי", וביתר

החזו"א (שם) הרחיב את הדין המופיע במשנה בראש השנה (כ"ט ע"א), והמחייב לשמוע תקיעה מבר חיובא, גם לדין כוונת משמיע, ועל פי זה באר את הצורך בכוונת משמיע על אף שהמצווה היא השמיעה, וז"ל: "וכן לענין תקיעת שופר אינו יוצא בשמיעה אלא בקול שופר של מצוה, והלכך אינו יוצא מחשו"ק ולא ממתעסק. וכן כשלא כוון חבירו להוציאו, דלדידיה לא הוי קול שופר של מצוה...".

יש להעיר על דברי החזו"א, שיש לחלק בין כוונת משמיע לבין הדין המחייב תקיעה מבר חיובא, ולכן יש חידוש בדברי החזו"א, הטוען שהתקיעה אינה מוגדרת כתקיעת מצווה אלא אם כן נתקעה עבור השני.

לשיטת החזו"א דבריו מובנים, מפני שלדידו דין כוונת משמיע נאמר בכל התחומים, מדין "שומע כעונה", ברם, בהמשך נוכיח שלדעת הרמב"ם דין כוונת משמיע נאמר רק לגבי תקיעת שופר, ולשיטתו דרוש ביאור אחר בצורך בכוונת משמיע.

4. גדר כוונת משמיע כדין הנובע מגדרי מצוות שופר.

הרמב"ם (הל' שופר פ"ב ה"ד) פסק שיש צורך בכוונת משמיע, וז"ל: "...נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציאו, או שנתכוון התוקע להוציאו ולא נתכוון השומע לצאת – לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוון שומע ומשמיע". בניגוד לזה, בדין "שומע כעונה" (הל' ברכות פ"א ה"א) הרמב"ם לא מצריך כוונת משמיע אצל המברך, וז"ל: "כל השומע ברכה מן הברכות מתחלתה ועד סופה ונתכוון לצאת בה ידי חובתו – יצא, ואע"פ שלא ענה אמן...".

ה"בית יוסף" (או"ח סימן רי"ג) זיהה את הלכות ברכות עם דיני שופר, וגם בדין "שומע כעונה" הצריך כוונת מברך. דברי ה"בית יוסף" צ"ע, מפני שלא ברור מדוע הרמב"ם מחסיר בהלכות ברכות דין כל כך יסודי (יש להעיר, שדברי החזו"א לעיל, שבארו את דין כוונת משמיע כדין הנובע מדין "שומע כעונה", מובנים היטב לפי שיטת ה"בית יוסף").

נלענ"ד, שלדעת הרמב"ם דין כוונת משמיע נאמר דווקא בהלכות שופר ולא נאמר בהלכות ברכות. אם נבין את דין "שומע כעונה" לפי ההבנה שהשמיעה נחשבת כעניה, נבין גם מדוע אין צורך בכוונת משמיע לדין שומע כעונה, וממילא נבין מדוע אין צורך בכוונת משמיע, שלא כהבנת החזו"א.

אולם, בדיני שופר לא מובן מדוע יש צורך בכוונת המשמיע, שהרי לדעת הרמב"ם

חדות בתשובות הרמב"ם הוצאת בלאו, סימן קמ"ב: "שאלה – מה ההבדל בין 'לשמוע קול שופר' ובין 'על תקיעת שופר' התשובה – ההבדל ביניהם גדול מאד. וזה שהמצווה המחוייבת אינה התקיעה, אלא שמיעת התקיעה, והיוצא מזה, שאלו היתה המצווה המחוייבת היא התקיעה, היה חייב כל אדם ואדם מן הזכרים לתקוע, כמו שחייב כל אדם ואדם ליישב בסוכה וליטול לולב, והשומע, שלא תקע, לא היה יוצא ידי חובתו, והיה גם כן התוקע שלא שמע יוצא ידי חובתו, כגון אם סתם אזוני תכלית הסתימה ותקע, היה יוצא, משום שתקע. ואין הדבר כן. אלא המצווה היא השמיעה לא התקיעה, ואין אנו תוקעין, אלא כדי לשמוע, כמו שהמצווה היא ישיבת הסוכה, ולא עשייתה, ואין אנו עושין, אלא כדי לישב, ולכן נברך 'לישב' ולא נברך 'לעשות', ונברך 'לשמוע קול שופר', ולא נברך 'על תקיעת שופר'".

המצווה אינה אלא השמיעה (הוכחנו לעיל הערה 8), (בניגוד לדיני ברכות, ששבהמם מקור הדין הוא הברכה בפה ולא בשמיעה, ולכאורה היתה צריכה להידרש כוונת משמיע), ושיטת הרמב"ם צ"ע.

ה"שאגת אריה" (סימן ו') אכן מגיע למסקנה שמצוות שופר היא התקיעה ולא השמיעה, ברם, ברור שאין לקבל את דבריו בשיטת הרמב"ם, ומסתבר שלו היה רואה ה"שאגת אריה" את תשובת הרמב"ם לא היה מגיע למסקנה זו.

נלענ"ד, שדווקא בגלל שמצוות שופר מוגדרת כשמיעה ולא כתקיעה, יש צורך בכוונת המשמיע, ודווקא בגלל שברכות מוגדרות כדיבור, אין צורך בכוונת המשמיע. דיבור הוא דבר שמתמקד במדבר, וכאשר עוסקים בברכה המתייחסת לריבונו של עולם, אפשר להבין שאין צורך גם בשמיעה. בניגוד לזה, שמיעה מתייחסת לקול חיצוני הבא מן השומע. בהלכות ברכות הדין הראשוני נאמר כדיבור, אלא שהתחדש דין שגם לשומע נותנים דין כאילו ענה, ואם כן, ברור מדוע אין צורך בכוונת מברך, כנ"ל. אולם, בהלכות שופר הדין הוא לשמוע קול שופר. בדין שמיעת קול שופר חידש ר' זירא שצריך לשמוע קול המתחוס לשומע, וזהו דין רק במצווה שהגדרתה הראשונית היא שמיעה.

אם כנים דברינו בהסבר דעת הרמב"ם, מצוות שמיעת קול שופר מקבלת משמעות יתרה ביחס לכל יחיד ויחיד, ומצוות השמיעה היא אישית לכל שומע, מפני שהשמיעה איננה אוביקטיבית אלא סוביקטיבית, והמבין יבין את עומק מצוות שמיעת קול שופר.